

Ранната онтогенеза на българската глаголна граматика

Велка ПОПОВА

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
doktoressa@yahoo.com

Recibido: Noviembre de 2004

Aceptado: Febrero de 2005

Резюме

Статията проследява ранните стадии в овладяването на глаголната граматика от шест българските деца. Изследването е осъществено върху теоретичната база на Естествената морфология. Корпусът от лонгитудинални данни е обработен с помощта на ресурсите на програмния пакет CLAN на системата CHILDES.

Ключови думи: Български език, усвояване на глаголната граматиката, естествена морфология.

Resumen

Ontogénesis de la morfología verbal búlgara, etapas iniciales

El artículo estudia las etapas iniciales de la adquisición de la gramática verbal por seis niños búlgaros. La investigación se basa en la teoría de la morfología natural. Los datos empíricos han sido tratados con el programa CLAN del sistema CHILDES.

Palabras clave: Lengua búlgara, adquisición de morfología verbal, morfología natural.

Abstract

The early Ontogenesis of Bulgarian Verb Morphology

The Article studies the early verb development and demarcation of stages in six Bulgarian-speaking children. This Approach is based on naturalness theory (the model of Natural Morphology). The longitudinal data corpus has been processed by CLAN - a programme package of the CHILDES system.

Key words: Bulgarian Language, Acquisition of Verb Morphology, Natural Morphology.

SUMARIO 0. Увод; 1. Естествената морфология и онтогенезата на граматиката; 2. Българската глаголна система на входа; 3. Тенденции в ранното усвояване на глаголната граматика; 4. Заключителни думи.

0. Увод

В настоящата работа ранната онтогенеза на българската глаголна граматика ще бъде интерпретирана в терминологичната и концептуална парадигма на *естествената морфология*, в която изучаването на детската реч се осъществява от гледна точка на функционализма (срв. DRESSLER [1994]; [1995]). Тя се вписва в общата картина на успешно работещите през последните години крослингвистични проекти (срв. ZAS Papers in Linguistics [2000]), посветени на проблемите на усвояването на първи език (L₁).

Предмет на анализ е спонтанната реч на шест български деца (Стефка, Диана, Александра, Ивелин, Стефани, Богомила обозначени в съответните лонгитуди в CHAT-формат на програмата CLAN като *STE, *DIA, *ALE, *IVE, *TEF, *BOG – срв. ПОПОВА, ПОПОВ [2004]).

1. Естествената морфология и онтогенезата на граматиката

Българският език е бил вече, макар и отчасти, обект на изследване в светлината на естествената морфология (срв. КЪОСТЕРС [1997]; MANOVA, DRESSLER [2001]; ГАРАВАЛОВА [2002]). В центъра на това научно направление попадат *универсалните естествени езикови тенденции* с оглед на историческото развитие, на езиковото овладяване (L_1), на езиковите загуби и т.н. Тук на наблюдение и анализ в ше бъдат подложени проявленията на основните естествени принципи в онтогенезата на граматиката (L_1), дефинирани в парадигмата на тази лингвистична школа.

В теоретичната изходна база на изследването са залегнали основните противопоставяния на модела на естествената морфология (граматични правила – екстраграматични операции; прототипична – непрототипична морфология), както и дефинирането на универсалните параметри *иконичност, морфотактична и морфосемантична прозрачност, еднозначна маркираност* като най-релевантни, а така също и новата периодизация на граматическото развитие, при която за изходна точка на прехода от един стадий към друг се приема способността на детето да конструира граматически форми на основата на правила, които са извлечени от инпута и са самостоятелно преработени. Морфологичната онтогенеза е представена като постепенно постигане на автономност на граматичната система от ранната експресивна морфология по пътя на продуктивното обогатяване и специализацията.

Според теоретиците на естествената морфология В. У. Дреслер, В. Майергалер, О. Панагъл, В. Вурцел, когато се изследва естественото в езиците, всъщност не се цели да се установи дали едно явление е *естествено* или *неестествено*, а да се уточни неговата степен на естественост (DRESSLER et al. [1987]). Естествеността на езиковите знаци следователно е градуируема величина, която се състои от различни компоненти, сред които с най-високи стойности се откроява *иконичността*. В. Дреслер (1987) внася някои уточнения, отнасящи се до специфичните вариации на разглеждания феномен, които обозначава с термините *иконичност* и *диаграматичност*, като отнася втория термин (а именно *диаграматичност* или по терминологията на В. Майергалер ([1981]: 25) – *конструкционна иконичност*, чийто основен принцип предполага семантично маркираната категория, за разлика от базисната, да бъде символизирана с наличието на формален белег, т. е. което е семантично „повече“, трябва за бъде и конструкционно „повече“) към морфологията на словообразуването и словоизменението, когато анализира техники от типа на афиксацията.

Освен иконичността съществени за определяне на степента на естествено-ст се оказват още и следните два семиотични параметъра: **принципът за еднозначно маркиране/кодиране/символизиране** (англ. *Principle of uniform encoding*; нем. *uniforme Symbolisierung*) и **принципът за прозрачността** (срв. DRESSLER et al. [1987]; DRESSLER [1987]; КБОСТЕРС [1997]).

Скалите за естествено-ст предоставят рангови редове, които определят мястото на всяка една от техниките, изпълняващи определена функция, според това в каква степен дадена техника съответства на изброените по-горе семиотични признаци (иконичност, еднозначно символизиране и прозрачност) и доколко добре тя изпълнява желаната функция. По този начин градуирането се осъществява от „най-естествените“ към „по-малко естествените“, за да се стигне до „най-незначително естествените“ техники (срв. SEIFERT [1987]: 175).

Афиксацията като техника с високи стойности на естествено-ст по скалите за иконичност и прозрачност се усвоява най-рано в процеса на овладяване на морфологията, докато съответно суплетивизмът като техника с най-ниски стойности на морфотактична прозрачност довежда до редовна поява на грешки: *един хор* (срв. нем. *ein Leut*, рус. *один люд*) – от формата за мн.ч. *хора* (срв. нем. *Leute*, рус. *люди*) вместо *един човек* (срв. нем. *ein Mensch*, рус. *один человек*); винително лично местоимение за ж. р. *га* вместо *я* по аналогия със съответното местоимение за м.р. и ср. р. *го* (*IVE/ 2;7.17: *Да, ето виж га, Няма га; *TEF/ 1;11.04: Мий га, Дай ми га!*; *TEF/ 1;11.25: *Тетито га дава баба!*; *TEF/ 1;23.02: *Ето га каката*). Интересно е да се отбележи тук, че местоименната форма *га* е напълно оригинално образование и при двете посочени деца (*IVE и *TEF), тъй като не се предоставя от *езика на входа* (а именно – българския като *усвояван език*), същевременно тя се съдържа в някои български диалекти, което е доказателство за висока степен на системност. Същевременно при успоредната употреба на кратката винителна форма *я* се наблюдава необичайно, но напълно мотивирано от действието на аналогията, съгласуване от типа: *Ета я; Ета я бонката* (обичайно за *TEF във възрастта 1.11.09 – 2.0.23, когато се срещат и подобни примери съответно с *га* и *ги* от типа на *Ета га* и *Ети ги*). Подобни случаи на съгласуване се наблюдават при словосъчетания от най-различен тип (срв. напр.: *малкото мечо* вм. *малкия мечо*, *ноги аботи* вм. *много работи* и др.). Тези отклонения биха могли да се интерпретират и като резултат от действието на тенденцията към естествено-ст, при която в едни случаи определящ фактор за съгласуването се оказва не граматическият род, а завършекът на думата; в други случаи пък съгласуването дотолкова разширява своята сфера на проявление, че се стига до разпространяването на формоизменението и върху неизменяеми думи (наречия, частици).

Афиксацията е регистрирана най-рано в детската речева продукция при експлицирането на множествено число. Тя се среща в два варианта, а именно като суфиксация и като редупликация. Показателни в това отношение са примерите със свръхгенерализация на флексията *-и* за обозначаване на грамемата ‘множествено число’ не само при имена, но и при глаголи, наблюдавани в речевата продукция на едно от едно от изследваните лица (*TEF/2;0.23): *Ногѝ* [:много] *аботи* [:работи] *ими* [:има]; *Пинки* [:спинкат].

Най-често срещаният количествен детерминатив за имената е флексията *-и* (при многосричните съществителни, прилагателните, голяма част от местоименията), с което вероятно би могло да се обясни разширеното ѝ използване в детската реч за образуване на плурални форми.

Регистрираните при изследваните деца ранни езикови прояви на тенденцията към естественост се съгласуват с позицията на Дреслер, че “по-силно диаграматичните техники се усвояват от децата в процеса на езиковото овладяване по-рано от по-малко диаграматичните” (DRESSLER [1987]: 167). Можем да добавим, разбира се, че при това у децата се наблюдава тенденция към опростяване на моделите на инпута (в случая български език), което съвсем ясно се демонстрира от посочените примери. Като флективен тип в областта на морфологията българският език се държи като по-малко естествен: граматическите морфемии се сливат една с друга, така че отношението съдържание – езикова форма не е винаги ясно открито. Повечето морфемии са многозначни и твърде често една единствена морфема едновременно е натоварена да изпълнява няколко семантични функции. Към това трябва да се добави и омонимията, която е често срещана при българските флексии. Всичко това намалява прозрачността на думата. В този ред трябва да се отбележи и широката вариативност на езиковите средства, която е предпоставка за грешки в речевата продукция на децата, свързани главно с обобщаването на едно от тях за изразяване на дадена категория. Същността на получените по този начин *свръхгенерализации* се състои в това, че морфемии с тждествени функции се смесват от децата или по-точно – една от тях замества всички останали.-----

Примерите за свръхгенерализация в областта на словоизменението и словообразуването свидетелстват за наличието на система от правила в езиковото съзнание на детето, чието строго спазване довежда до възникването на езикови иновации, отличаващи се с висока степен на прозрачност и иконичност и открояващи ясно тенденцията към естественост в процеса на усвояването на морфологията.

Един от основните теоретични приноси в научната парадигма на естествената морфология и конструктивизма по отношение на изследването на морфологичната онтогенеза е обособяването на преграматична (преморфологична), протограматична (протоморфологична) и граматична (морфологично продуктивна) фаза в езиковото развитие (срв. BITTNER [2000]: 2). При това наличието на модул на морфологичната граматика и съответстващите му субмодули се очаква едва в морфологичната фаза. В преморфологичния период все още не съществува никаква същинска система (или дори модул) на морфологична граматика, тъй като това още не е необходимо за екстраграматичните операции и немногото рудиментарни предшественици на по-късните морфологични правила. В следващата протоморфологична фаза започва да се развива същинската система на морфологичната граматика и да се обособяват в нея като отделни области словоизменението, деривацията и композицията. Като добавят типологична перспектива към анализа на трите стадия в ранното овладяване на морфологията, В. Дреслер и Я. Маковец-Черне (1995) стигат до извода, че езикът на

малкото дете наподобява в преморфологичния стадий силно редуцирана версия на „изолиращ тип“ език, в неговия протоморфологичен период пък напомня на силно редуцирана версия на „аглутиниращ тип“ език и едва след това започват да се развиват характеристичните черти на „флективния тип“ език с неговото многообразие от класове и парадигми.

В ранните стадии на усвояване на морфологията преобладават екстраграматични морфологични операции (представляващи разнороден сбор от операции, които само приличат на морфологични правила, но в които някои от принципите на морфологичната граматика са нарушени, като напр.: редуPLICATION, съкращения, повърхнинни аналогии, вариативни трансакции, контаминации) и непрототипични морфологични правила (от рода на образуването на именното множествено число, инфинитива, диминутива и т.н.) срещу прототипичните правила на морфологичната граматика (от рода на склонението при имената, образуването на форми за лице и за време при глагола, прототипичната деривация и композиция).

Универсалността на експресивната морфология от фазата на преморфологията беше апробирана и върху български материал (POPOVA [2003]). Използваните от децата в рамките на фазата на преморфологията екстраморфологични операции, както и непрототипичните правила не следват функционалната еволюция на морфологичната система и поради това проявяват склонност към запазване на характера си на свойства от преграматичната фаза.

За постепенно навлизане във фазата на протоморфологията може да се говори едва когато в резултат от качествения и количествения скок в лексикона се появяват и първите парадигматични контрасти. Първите „истински“ парадигми съдържат максимално прозрачни от морфосинтактична гледна точка форми, при които простото добавяне на афикси се осъществява без допълнителни изменения на кореновата морфема (срв. *дете*→*дете-та* (вместо нормативната форма за мн.ч. *деца*). Преходът от преморфология към протоморфология се съпровожда също и от освобождаване от т.нар. „замразени“ форми (*froze/rote-learned forms*), което довежда в много случаи до това, че правилната форма, която до този момент се е възприемала наготово от инпута, се изоставя и се замества с по-естествена форма, конструирана самостоятелно от детето. Като илюстрация може да се приведе примера с *ела*. При шестте деца, наблюдавани в периода на ранното овладяване на езика, беше регистрирана редовно „правилна“ употреба на тази „замразена“ форма в рамките на преграматичната фаза. С възникването на първите парадигматични контрасти обаче се наблюдава ясна тенденция към ограничаване на употребата на тази форма, което се реализира на практика или в нейното временно изоставяне и пълно заместване с *доди* (както при *TEF и още едно от децата – *DIA), или в редуване с *доду/дойди* (както е при останалите четири деца). Обяснението на подобни случаи трябва да се търси в това, че стандартизираната и общоприета форма за императив *ела* (заемка от гръцки език) на глагола *дойда* е суплетивна, а това означава, че тя се характеризира с най-ниските стойности по скалата за прозрачност. Същевременно за децата в рамките на протоморфологичната фаза нормативната форма *дойди* се оказва в режим OFFLINE, тъй като никой

от обкръжението не я използва. Така че тя би могла да се интерпретира като конструирана самостоятелно от детето.

2. Българската глаголна система на входа

Тенденциите и закономерностите в овладяването на вербалната морфология от децата зависят в много голяма степен от спецификата на усвоявания език на входа. Веднага трябва да се отчете изключителната сложност и богатство на граматиката на българския глагол. Широко са застъпени синкретизмът и омонимията на формите, което е в пълен синхрон с общото представяне на българската морфология като *по-малко естествена*.

Според теорията на естествената морфология българските глаголи се разпределят в два макрокласа: високо продуктивен първи макроклас, характеризирани с основна гласна '-а' (включващ също микрокласа на '-я'), който всъщност съвпада с третото спрежение на традиционния модел, което е най-многобройно – тук, по признанието на Ив. Куцаров, се съдържат „повече от две трети от съвременната ни глаголна лексика“ (БОЯДЖИЕВ [1998]: 317) и непродуктивен втори макроклас, съдържащ два подкласа, характеризирани съответно с основна гласна '-и' и '-е' (срв. КЪОСТЕРС [1997]). Според параметрите за естественост (*продуктивност, адекватност на системата, стабилност на класа*) глаголите от втория макроклас са много по-малко естествени в съпоставка с глаголите от първия макроклас (КЪОСТЕРС [1997]). Подчертаната естественост на глаголите от първия макроклас дава обяснение и за някои съвсем естествени тенденции в употребата на езика. Показатели за високата продуктивност на този макроклас са както приемането в него на всички вторично имперфективирани форми и неологизмите, така и употребата на суфикси от I макроклас при глаголи от II макроклас. Така при употребата на глаголите от II макроклас в I л. мн. ч. се наблюдава редовно изоставяне на нормативния суфикс '-ем' или '-им' и предпочитане на суфикса '-еме', който е характерен за глаголите от I макроклас, като напр.: *четеме* вм. *четем*, *мислиме* вм. *мислим*, *говориме* вм. *говорим*, *береме* вм. *берем* и т.н., с които изобилства речевата продукция на съвременните българи по цялата езикова територия. В процеса на овладяване на глаголната граматика от децата тази тенденция също се проявява, срв. напр.: *вийме* вм. *завием*, *играйми* вм. *играем*, *дадеме* вм. *дадем* (*ТЕФ, 2;0.09), *крийме* вм. *скрием* (*ТЕФ, 2;0.23), *мийми* вм. *мием* (*ТЕФ, 2;01.16). Нейното въздействие се разширява и върху други глаголни форми, като напр. в I л. ед. ч. аорист: *одах* вм. *ходих* (*ТЕФ, 2;03.23), *дадах* вм. *дадох* (*АЛЕ, 2;03.12); в императивната форма за 2 л. ед.ч. *няма пушаш* вм. *няма да пушиши* (*ТЕФ, 2;01.16) и др. Наред с това, в историческия развой на езика именно в първия макроклас се наблюдава една своеобразна проява на естествената тенденция към еднозначно символизиране – морфемата *-м* „се генерализира като формален показател само за първо лице както в единствено, така и в множествено число: *гледам* – *гледаме*, *стрелям* – *стреляме*. В старобългарски език, както и при съвременните глаголи от първо и второ

спрежение (от втория макроклас – бел. моя), формалните показатели за лице и число са едни и същи, налице е т. нар. кумулация на граматични значения в една и съща формална единица ... При глаголите от съвременното трето спрежение (първи макроклас – бел. моя) двете категории започват да разграничават формалните си показатели, например в *гледаМЕ М* означава първо лице, а *Е* – множествено число“ (БОЯДЖИЕВ [1998]: 317-318). Набелязаната тенденция е много по-силна в някои диалекти, доколкото там обхваща и глаголите от втория макроклас. Тя е регистрирана и в други славянски езици, като напр. словашки, полски, чешки (срв. БОЯДЖИЕВ [1998]: 318). В детската реч като резултат на нейното действие биха могли да бъдат интерпретирани грешки от типа на: *мажам* вм. *мажа* (в значение ‘рисувам с бои’), *пашам* вм. *плаша*, *тибееме* вм. *приберем* (*ТЕФ – 1;11.25), *биям* вм. *бия*; *игаям* вм. *играя* (*ТЕФ – 2;03.23); *паям* вм. *права*, *плайми* вм. *правим* (*ТЕФ – 2;05.25); *игайми* вм. *играем*, *пазям* вм. *пазя* (*АЛЕ – 1;11.14); *изсипиме* вм. *изсипем*, *извадиме* вм. *извадим* (*АЛЕ – 2;03.12); *видиме* вм. *видим* (*АЛЕ – 2;04.09) и т.н. От посочените примери става ясно, че в парадигмата на глагола *видя М* се асоциира от децата с 1 л., а *Е* – с мн.ч.

Първият клас е напълно стабилен не само защото не губи свои членове за сметка на други класове, а и защото неговата стабилност се потвърждава и при сложните темпорални форми. Високата степен на иконичност на конструкцията на сложните глаголни форми е вероятно и обяснението за тяхната „лесна“ употреба (срв. КЪОСТЕРС [1997]). Може би това е и причината за сравнително ранното овладяване на богатата темпорална система на българския глагол от децата (в това число и усвояването на сложните глаголни форми за перфект и плюсквамперфект, което е много по-ранно, отколкото усвояването на съответните перфектни времена в английски език (срв. СТОЯНОВА, ФЕТВАДЖИЕВА [1986])).

3. Тенденции в ранното усвояване на глаголната граматика

В този параграф ще бъдат маркирани основните тенденции в ранната онтогенеза на вербалната граматика в процеса на формиране както на глаголния лексикон, така и на глаголната граматика.

Формиране на глаголния речник

Възникването на същински глаголи в онтогенезата се предшества от доста продължителен период, в който детето не само осъзнава и отчленява действията, процесите и състоянията от цялостната ситуация, но и словесно ги обозначава.

Несъмнена е ролята на ономатопеята като полагаща “основа” за появата на глагола, които се използват още в началото на записите и при двете деца. С тях първоначално се обозначават цялостно ситуациите без ясна референциална отнесеност. По-късно (скоро след появата на глагола) ономатопеята се използва по-специално за обозначаване на възприетите предмет или събитие (действие). В този етап от развитието на езика въпросът на възрастния определя до

известна степен предикативната функция на ономатопеята и по този начин подпомага формирането на класа на глаголите. Постепенно се стига до момент, в който в речевата продукция на детето се откроява ясно тенденцията към дисоцииране на глобалната система в две области, а именно на съществителното и на глагола. Така например в лонгитудиналните данни на *TEF във възрастта 1;08.0 г., когато вече са направени първите стъпки в това отношение, се наблюдават специфични употреби на ономатопеи, в които ясно е открит стремежът, формално да представи един фрагмент от действителността веднъж като цялостна (ограничена) същност, т.е. като съществително, и в друг контекст като неограничена същност, т.е. като глагол. Срв. напр.:

*ВАВ: *Какво е това, бабо?*

*ВАВ: *Пиле?*

Показва ѝ играчка на пиле

*TEF: *Пити.*

*ВАВ: *Какво прави пилето?*

*TEF: *Пи-пи-пи.*

Подобни ономатопеични реализации в речта на *TEF не са единственото доказателство за наличието на първични лексикални парадигми в коментираният възраст. Наред с тях стремежът на детето да маркира дадени лексеми като глаголи се проявява и в употребата на глаголни флексии при назоваване на действия, макар че много често това се осъществява некоректно. Така в изказванията на детето присъстват флексии за 1 л. ед. ч., 1 л. мн. ч., 3 л. ед. ч. (презенс); за 3 л. ед. ч. (аорист); за 2 л. ед. ч. (императив); 3 л. ед. ч. (перфектоид). При отбелязване на акта 'хранене' в този период може да се наблюдава как детето "презаписва" съответното действие от един формат в друг, а именно както преформатира ономатопеята *а-ам / ам-ам / ам-ам-ам-ам* в глагола *ама*. Наред с това в еднотипни контексти в рамките на този запис са регистрирани множество употреби на глагола *папам*. Статистическият анализ показва, че във възрастта 1;08.0 г. при наличието на синонимни средства за формално маркиране на даден вербален концепт *TEF показва явно предпочитание към глаголните за сметка на ономатопеичните форми.

В по-нататъшния развой се наблюдава тенденция към функционално ограничаване на ономатопеите и в един момент дори се стига до това, че те се срещат само в предикативна употреба (срв. напр. *TEF- 1;11.04: *Бабо, пиши* (= 'ще пишам'); *Бebитo. Кот-кот* (= 'скача'); *Дус-дус* (= 'друсам'); *Рм-рм-рмъ-рмъ* (= 'ръмжи'); *Боци* (= 'боцкам'); *Ам* (= 'Яж')). Някои от тях променят и фонетичния си облик и започват да наподобяват глаголи (напр. формата *боци* вместо обичайната досега използвана ономатопея *боц / боц-боц*), а някои от тях вече напълно са загубили ономатопеичния си характер и се схващат по-скоро като елементи на съответна вербална парадигма (напр. формата *чипи*, използвана успоредно с *чипа*, се асоциира с 3 л. ед. ч. презенс и би могла да бъде обяснена със своеобразна конкуренция на формите от езика на входа в процеса на конституиране на минипарадигмите).

Анализираните данни на *ALE и *TEF показват, че през най-ранните фази предикативните функции се изразяват предимно чрез ономатопеи (вкл.

ономатопеични редупликации). Те разполагат с богат репертоар от екстраграматически средства за изразяване на предикация още преди да са усвоили правилните глаголни форми. Даже и когато разполагат с форми на специфични глаголи, изразяващи прагматичен или морфосемантичен смисъл, децата използват в същия смисъл и *предшественици на глаголи* (наред с ономатопеите срв. също.: *долу* в зн. ‘свали’, *она* в зн. ‘качи’, *на* в зн. ‘вземи’/ ‘дай’, своеобразни пълнители, които конституират фонетичната структура на съответния усвояван глагол от типа на *тититени*, *тититани* съответно в значение ‘седни’ и ‘стани’). През преходната фаза от пре- към протоморфологията глаголните предшественици постепенно се изместват от същински глаголни леми, чието нарастване обаче е незначително. Това е свидетелство за нестабилността на глаголната система, в която съжителстват преморфологични и протоморфологични елементи. Доминиращата тенденция към граматикализация явно подтиква разгръщането на лексикона. Значимо и стабилно нарастване на броя на глаголните леми се постига едва след навлизането във фазата на протоморфологията.

Перфективните и имперфективните глаголи се установяват почти едновременно в лексикона и на двете деца, като първоначално преобладават имперфективните, но постепенно с възрастта се забелязва обратна тенденция. В преходната фаза се поставя началото на по-активно производство на перфективни глаголи. И при двете деца е наблюдавано ранно овладяване на продуктивната техника за перфективация с помощта на суфикс -н-, което вероятно би могло да се обясни с нейната висока конструкционна иконичност и прозрачност. В този план съвсем естествено, както се и очаква, префиксацията се оказва по-късно усвоена, което е в синхрон и с формулирания от Д. Слобин универсален принцип: „Обръщай внимание на края на думите!“ (SLOBIN [1973]). Наред с това префиксацията предполага и много по-сложен комплекс от семантични нюанси и по-ниска степен на иконичност в сравнение със н-суфиксацията.

Детайлният анализ на случаите на перфективация довежда до извода, че и двете наблюдавани деца сравнително рано усвояват в голяма степен разнообразието от възможности за изразяването на перфективност, които предоставя импютът. Това особено ясно се откроява при Александра (ранен говорещ), която в рамките на наблюдавания период е преминала през преморфологичната, преходната и протоморфологичната фаза и е навлязла в морфологичната фаза. При нея до края на наблюденията са усвоени 13 (из-, раз-, за-, на-, о-, от-, по-, под-, пре-, про-, са-, с-, у-) от 18-те български суфикса за перфективация (72%), при което е регистрирано и значимо лексикално разнообразие (84 леми). При Стефани усвояването на суфиксацията започва значително по-късно и не се постига в достатъчна степен разнообразието от целевите префикси за перфективация – през наблюдавания период са регистрирани само седем от тях (из-, на-, по-, пре-, раз-, с-, у-), а именно 39%, реализирани при 14 леми. Тази значима разлика между резултатите на двете деца би могла да се обясни с това, че Стефани е по-късен говорещ и в рамките на наблюдавания период тя не успява да навлезе в морфологичната фаза на езиково си развитие.

В процеса на еволюция на глаголният лексикон е важно да се отбележат появата и последвалото разгръщане на аспектичните двойки, в това число и на инфлексираните енокоренни глаголи за обозначаване на различни начини на действието. Те са доказателство за постигането на един следващ етап в усвояването на глаголният речник. И при двете момичета появата на подобни двойки за представянето на едно действие от различна перспектива е регистрирана към края на прехода от пре- към протоморфология (при Стефани във възрастта 1;11.04 г. и при Александра във възрастта 1;07.20 г.). До края на наблюдавания период в записите на Александра са установени 44 различни глаголни двойки, а при Стефани – едва 17. Усвояването на глаголните двойки през наблюдавания период преминава при изключително малко количество грешки. Преди появата на префиксите и суфикс -н- много често се наблюдава ненормативна употреба на непрефигирани имперфективи в перфективен контекст. По-късно с установяването на глаголните двойки се срещат само единични случаи на ненормативна употреба на имперфективен глагол вместо перфективен и обратно. В данните и на двете деца е значимо присъствието на продуктивния модел “перфективна глаголна основа + суфикс за имперфективация”, което е отражение на силното ограничаване в съвременния българския на тенденцията към промяна на основната гласна (срв. КОСПАРТОВА [1969]). В корпуса от глаголните двойки противопоставянето се гради изключително на базата на афиксацията, докато суплетивизмът и промяната на коренната гласна са стеснени до единични случаи.

Появата и последвалото разгръщане на аспектични двойки, както и на глаголни синоними и на енокоренни глаголи, с помощта на които се обозначават различни начини на действието, свидетелства не само за по-нататъшно развитие на глаголният лексикон, но вероятно и на самата глаголна граматика.

Усвояване на глаголната морфология

В процеса на ранното овладяване на глагола от децата се откроява ясно регресивна тенденция: отначало неговите форми се възпроизвеждат от тях правилно и изведнъж след известно време, под влияние на аналогията, се наблюдава период на неправилни аналогични образования. Така напр. при Александра още в началото на прехода от пре- към протоморфология започват да се появяват грешки, свързани както със смяна на класа, така и на основата, срв. напр.: *тупит* вм. *къпят* (*ALE, 1;05.08).

*ALE: *Дитата* [:децата] *тупит* [:се къпят].

*ALE: *Дитата* [:децата] *тупить* [:се къпят].

В този случай явно става дума за създаване на детски оказионализъм, при което, от една страна, се осъществява преминаване от преобладаващо нестабилния II.2 подклас към относително стабилния II.1 подклас, от друга страна, с възстановяването на основната гласна ‘и’ в 3 л. мн.ч. презент се постига висока степен на естественост на съответната парадигма.

Всъщност при претоморфологията наличието на правилни глаголни форми се дължи на наизустяване. Такива ранни глаголни форми намираме и при двете

деца, но повечето глаголи са регистрирани само с един тип морфологична форма, като много от тях се появяват само веднъж. Разбира се, употребата на такива „замразени“ форми не може да се отдава на каквото и да е познаване на морфологичните категории. Нещо повече, както вече беше изтъкнато, в тази ранна фаза дори различаването на класовете думи все още не е налице. Коментираниите грешки, получени в резултат от аналогии, които характеризират следващата фаза, явно показват първите опити за дисасоциация на когнитивната система и началото на обособяване в нея на граматичен модул. Основната тенденция към „аглутинация“, определяща характера на протоморфологията, би могла да се наблюдава именно в сферата на този тип отклонения, и ще бъде илюстрирана с примери от спонтанната реч на изследваните деца, при които явно се проявява техният стремеж към съхраняване на основата, която се схваща от тях като изходна за конституирането на парадигмата на съответния глагол, а именно: *яда* вм. *ям* (*ALE, 1;09.19), *можила* вм. *могла* (*ALE, 2;03.12); *ях* вм. *ядох*, *яди/айде яди* вм. *яж* (*TEF, 2;02.16), *можа* вм. *мога* (*TEF, 2;04.21), *йежих* вм. *срязях* (*TEF, 2;05.25), *беча* / *блеча* вм. *облека* (срв. също *изях* вм. *изядох* – *IVE, 2;04 – късен говорител, във фазата *STE, 1;11.00) и др. Посоченият тип грешки от речевата продукция на децата открояват ясно тенденцията към ограничаване на по-малко системните явления и заместването им с такива, които се отличават с по-висока степен на системна адекватност. Много често се случва в процеса на речевата интеракция децата да използват наготово подадената им в репликата на възрастния езикова единица, като при образуване на нужната им форма те всъщност заменят само крайния афикс, без да отчитат предписваните от нормата отклонения, срв. напр.:

- *MAM: *Не, не мога.*
- *DIA: *Могии [:можеш], мамо, моогии [:можеш]!*
- *BAB: *Не можеш – остави!*
- *TEF: *Можа [:мога], бабо.*
- *EXP: *Дай аз да държа!*
- *DIA: *Държи-държи [:държ-държ]!*

Развитието в посока към морфологичен анализ и разпознаване на модели в рамките на протоморфологията е съпроводено от тенденция към количествено обогатяване не само на морфологичните, но така също и на лексикалните, и на синтактични структури. И при двете изследвани деца може да се каже, че преодоляването на еднословната фаза и увеличаването на лексикалното разнообразие се оказват важни предпоставки за по-нататъшния морфологичен развой. Всичко това задължително се съпровожда от процес на акумулиране на глаголни форми (в сравнение с преморфологията, където на една наизустена форма обикновено се пада една глаголна).

Появата на глаголната морфология се свързва с такова увеличаване на глаголните лексикални форми, което в един момент довежда до постигането на т. нар. „критична маса“. Така постоянното натрупване на наизустени инфлексивни форми се изоставя и се появява един вид откривателски механизъм за

морфологичните принципи на смислено формиране и различаване и за морфологично сегментиране, като това става след период на многократни опити и налучквания. Всъщност преходът от лексикална обработка към образуване на морфологични модели не е автоматично следствие от постъпилата лексикална информация, а е процес на активно конструиране от страна на детето (вж. KARMILOFF-SMITH [1992]). Така сред увеличаващия се брой словоформи, които навлизат в лексикона и на двете деца през преходната фаза, глаголните форми явно са достигнали степента на критичната маса и при съхранението, и при обработката на информация, вследствие на което се е осъществило отделянето на глагола в собствена област, чрез най-честотната форма от която се осъществява придаване на глаголни свойства на дадени лексеми. С други думи, в речевата продукция на децата вече се различават форми, които сигнализират глаголен концепт, и такива, които не го правят. Това дава основание да се смята, че преходът от преморфология към протоморфология е повратен момент в онтогенезата на граматиката, тъй като именно тогава се преминава от механично запомняне към продуктивна употреба на морфологичните характеристики.

Преходът от пре- към протоморфология става на възраст след 1;04 г. при Александра и след 1;09 г. при Стефани. През следващите месеци се наблюдават различни промени при използване на глаголите, като напр.: стабилна поява на повече от първоначалните два или три типа глаголни форми, която довежда и до развитие на прототипични контрастивни форми; поява и регулярно използване на модални глаголи, както и на аналитични глаголни конструкции. Така напр. данните от *TEF във възрастта 1;11.04 г. са показателни в това отношение. Сред регистрираните 167 употреби на 56-те глаголни лемии се обособяват 7 глаголни типа форми. Към това трябва да се прибави също и присъствието на модални глаголи и да-конструкции. Все още обаче не може да се говори за протоморфологична фаза на развитие, тъй като разнообразието от глаголни типове форми не се съпътства от системност и регулярност, а и процесът на инфазия на дефоултформите все още е факт. Глаголните лемии се срещат по-често в една единствена форма (при 77% от глаголните лемии). Предшественици на минипарадигми се наблюдават при 13 глагола (т. е. само при 23% от глаголните парадигми): дам (3 типа), видя (2 типа), извадя (2 типа), искам (2 типа), мия (4 типа), папам (2 типа), пия (2 типа), правя (4 типа), рисувам (2 типа), седна (5 типа), сложа (2 типа), стана (3 типа), чистя (2 типа).

И при двете наблюдаваните деца Александра и Стефани е регистрирана ранна поява и разширяване на глаголните минипарадигми, което би могло да се интерпретира като израз на първия пренос на отношението форма – функция. В този смисъл те представляват нова стъпка в процеса на усвояване на морфологията и на флективната система на българския език. Трябва да се подчертае, обаче, че тези минипарадигми са различни от парадигмите на възрастните. Използваната форма често не е определена за лице или число, както се предполага, че трябва да бъде в езика на възрастните. Наблюдава се тенденция към използване на формите от минипарадигмите в по-общо значение, което показва, че детето вече съотнася черти, извлечени от дадени

ситуации, с форми, извлечени от езика, който възприема. Следователно, може да се предположи, че процесите на пренос водят първо до разграничаването на ограничени и неограничени същности, екстраполирано съответно в детския речник като начално глобално диференциране на частите на речта като съществителни и глаголи, а по-късно може да се очаква и при съотнасянето между форма и значение в по-нататъшната специализация на граматиката на глагола в процеса на езиковото усвояване. Доказателства за такова предположение биха могли да бъдат намерени при детайлно проучване на детските минипарадигми, което остава извън обсега на третираните в тази работа проблеми.

Най-убедителното доказателство, че едно дете е започнало да прави морфологичен анализ е свръхгенерализацията на флективните форми. И при двете деца основният тип нестандартна (*non-target*) употреба на глаголи е разпространението на третоличните форми за ед. ч. презенс във всички типове граматичен контекст. През преходния период се наблюдава тенденция към увеличена употреба на коментиранияте форми в различни граматични контексти. Това е особено важно, защото вече има и увеличение на броя на флективните типове. Следователно, можем да приемем, че нестандартната (*нецелевата – non-target*) употреба на третоличната форми за ед. ч. презенс при прехода към протоморфология е резултат на свръхгенерализация и това я определя като дефоултформа (*default*) на глагола, т. е. форма, използвана поради липса на други форми и възможности за изразяване на дадено граматическо значение. Едва в самия край на коментирания период се наблюдава тенденция към ограничаване на свръхгенерализацията, реализирана в дефоултформите. Би могло да се обобщи, че ранното овладяване на глаголите в българския език се характеризира с разширена употреба на третоличните презентни форми за ед. ч., които и при двете наблюдавани момичета играят ролята на дефоултформи, което се потвърждава както от данните на останалите четири изследвани деца, така и от наблюденията на други изследователи (срв. СТОЯНОВА, ФЕТВАДЖИЕВА [1986]: 32). Интересно е да се отбележи, че подобна тенденция към свръхгенерализация на третоличните форми на финитните глаголи в сегашно време се наблюдава и в много други езици (срв. ГЕОРГОВ [1905], [1906]; CHARNEY [1980]; VASIĆ [1983]; CHRISTOFIDOU, STEPHANY [2003]; BITTNER et al. [2003]). За следващ етап от усвояването на категорията лице може да се говори, когато второличните глаголни форми, не само императиви, но и индикативи, добият продуктивност, т. е. след като всеки новоусвоен глагол получи възможността да се яви във форма не само за трето, но и за второ лице. В рамките на този процес при наблюдаваните деца се регистрират две успоредни тенденции, а именно *формално-доминантна* и *прагматично-доминантна*, като при първата (наблюдавана при *DIA, *ALE, *STE, *BOG) се запазва употребата на третото лице за означаване на адресата на съобщението и на неучастниците в речевия акт, а второличните глаголни форми започват да означават говорещия и много рядко адресата на съобщението, докато при втората (наблюдавана при *TEF, *IVE) се следва очакваното развитие на прагматичните значения от

свърхгенерализация на третоличните форми към адекватна употреба на първо, а по-късно и на второ лице единствено число. Анализът на данните показва, че свърхгенерализацията на второто лице (изразяващо се в употреба в граматически контексти и за второ лице (= адресат), и за първо лице (= говорещ) при децата, следващи формално-доминантната тенденция) не е изолирано явление – още повече че се наблюдава при усвояването и на други индоевропейски езици – но също така не е и задължителен етап в езиковото развитие на всяко дете (срв. също СТОЯНОВА, ФЕТВАДЖИЕВА [1986]: 32). Предполаганото обяснение вероятно се крие в изпреварващото развитие на формалните средства на езика, което се оказва преждевременно по отношение на възможностите на децата за анализ на речевата ситуация и за съотнасянето на ролите *говорещ, адресат, неучастници* с грамемите *първо, второ и трето лице* на глаголите.

За да се обобщи казаното дотук, е необходимо да се представят проекциите на основната тенденция в онтогенезата на глаголните категории, а именно тенденцията към постепенно изграждане на морфологичната маркираност. На пръв поглед така формулираната тенденция като че ли противоречи на една от основните концепции на *Естествената морфология*, според която естественият езиков развой е насочен и протича така, че маркираните елементи и структури биват изместени от по-малко маркираните (вж. по-подробно за това WURZEL [1991]: 166). Всъщност, обаче, застъпената тук теза на Е. LEISS (1994), която е в съответствие със схващанията на Р. JAKOBSON ([1957]; [1969]), предполага не конфронтация, а само друга перспектива при разглеждане на морфологията (а именно – функционална), насочена към категориалното съдържание. Докато на преден план в *Естествената морфология* се оказват формалните парадигми, т.е. формалната страна на граматичната организация, за „другата страна на морфологията“, може да се каже, че следва други „огледални“ закономерности, в които обаче идеята за „минималната маркираност“ се оказва съхранена и гарантирана.

От казаното дотук може да се заключи, че тенденцията към изграждане на маркираността, характеризираща процеса на усвояване на граматичните съдържания, които се репрезентират чрез морфологични елементи, има напълно естествен характер. При това особено важен се оказва въпросът за това, кога всъщност започва усвояването на морфологичните категории от децата, при решаването на който от особена важност е да се вземе под внимание както тяхното граматично значение, така и формалният им израз. Така напр., формите за трето лице са първите, които се появяват в данните и на шестте деца. Появата на тези форми, обаче, съвсем не означава автоматично и непосредствено придобиване на категорията *лице*. Нейното усвояване би могло да стане факт едва тогава, когато децата не просто използват контрастивни форми (например, за трето и за първо лице), но и когато поне едно от условията за продуктивност е спазено (срв. GAGARINA [2003]: 118).

Появата на спрегната форма, разбира се, сигнализира по някакъв начин предстоящата поява на дадена категория, но не може да се каже (особено в ранните стадии на езиково придобиване), че е усвоена, още повече, че тя има

характер на наизустена. Например, появата на формата за първо лице, единствено число на глагола *тия* във възрастта 1;08.0 г. (*TEF) и при глагола *искам* във възрастта 1;05.08 г. (*ALE) не означава, че двете деца в съответната възраст вече са усвоили категорията *лице* и грамемата 'първо лице'. Също така децата започват да използват глаголи от свършен и несвършен вид още в самото начало, но усвояването на категорията вид все още не е факт. Постигането на компонентите на аспектуалната семантика не става изведнъж, а е резултат на дълъг и сложен процес, който в онтогенезата се предшества от доста продължителен период, в който детето не само осъзнава и отчленява действията, процесите и състоянията от цялостната ситуация, но и словесно ги обозначава. Основните етапи на този процес са: глобална дисасоциация на две области в ранния детски речник (съществителни имена и глаголи) за обозначаване на пределни и неопределни същности; по-нататъшно диференциране на глаголната област (перфективни и имперфективни глаголи), специализация на глаголите за обозначаване на различни начини на действието.

Може да се твърди, че дадена категория е усвоена или поне е в процес на усвояване, ако съответните форми за нейното изразяване представляват морфологична парадигма и ако граматичната система на детето вече е навлязла в протоморфологичния стадий. Едва тогава то започва само да създава спрегнати форми и в неговата речева продукция вече се констатира продуктивна употреба на тези контрастивни форми, което свидетелства недвусмислено, че категориите, приписвани на съответните форми, вече са усвоени.

Ранно установяване на отношението форма-функция

В онтогенезата процесите на пренос форма-функция се реализират първо в разграничаването ограничени-неограничени същности, което се наблюдава в началното глобално диференциране в ранния детски речник на две области: глагол и съществително име. Това начално обособяване на класове думи би могло да се интерпретира като първата протограматическа опозиция (BITTNER [2003]). Това диференциране на ранния детски лексикон е съпроводено и при двете момичета с тенденция към доминиране на съществителните имена за сметка на глаголите. Първите контрастивни форми на съществителното име се установяват и при двете деца още в преграматичната фаза. Това ранно усвояване би могло да се обясни, от една страна, с това, че чрез съществителното се представят прототипно ясно очертани предмети (OLGUIN [1997]), а от друга – във формално отношение то се отличава с много по-голяма простота на парадигмата в сравнение с глагола.

В по-нататъшната специализация в областта на глагола (имперфективи и перфективи) лежи базисното разграничаване „резултат–процес“ (SLOBIN [1985]), което предопределя и детското ранно означаване на разнообразни действия. И двете деца започват да използват глаголи още в самото начало, като обикновено това са презентни форми за обозначаване на действие, протичащо в момента на говорене. Те, обаче, все още не могат да се интерпретират като средства на темпорален дейкис, тъй като все още не се наблюдава никакво противопоставяне в рамките на темпорално-аспектуалната система.

Първото формално противопоставяне за българския глагол в онтогенезата е между първичните имперфективи и първичните перфективи в презенс (в това число се включват и префигираните перфективи, в които обаче децата изпускат префикса). Това се потвърждава от наблюденията и на други изследователи (СТОЯНОВА, ФЕТВАДЖИЕВА [1986]). За отбелязване на грамемата ‘сегашно актуално време’ децата използват само имперфективи, докато регистрираните първи презентни форми на перфективи се появяват в модалното значение на грамемата ‘сегашно, вместо близко (непосредствено) бъдеще’ или в контекст, където нормално би трябвало да се появи императив (образуван аналитично с *да*) и се възприемат по-скоро като форми (в които обаче *да* е изпуснато), чрез които децата изразяват волеизлияние.

Съвсем скоро след първите презентни форми в речта на двете деца се появяват аористни форми, но в началото само с перфективни глаголи, маркиращи ‘резултат тук и сега’ от едно току-що приключило действие. Така се очертава ранната опозиция аористни форми на перфективи – презентни форми на имперфективи, която демонстрира неразривната връзка на времето и аспекта. Тази специфична аспектуална интерпретация, в парадигмата на която децата усвояват глаголните времена, предопределя наблюдаваното и при двете деца предпочитание към употреба на имперфективи и перфективи съответно в контексти с презенс/имперфект и аорист/перфектоид. Всъщност продуктивната употреба на двата вида във всички целеви контексти би била единственият надежден критерий за това, че едно дете вече е усвоило двете категории: аспект и време. За да се проследи процеса на усвояване на тези категории е необходимо детайлно проучване на появата и развоя на минипарадигмите, което обаче остава извън обсега на задачите, които си поставя това изследване. Още тук обаче може да се направи изводът за примарния характер на аспекта по отношение на времето.

4. Заклочителни думи

Предложената работа е само малка част от по-обемно изследване. Беше направен опит да се очертаят основните тенденции в ранната онтогенеза на българския глагол, при което се поставиха отново въпросите, които все още са отворени, а именно: *Кога започва същинското овладяване на граматиката? Кои са универсалните и езиковоспецифичните страни на този процес?* Анализиранияте данни биха могли да се приведат като доказателства в полза на хипотезата за ранното начало на граматиката в онтогенезата (срв. BITTNER, DRESSLER, KILANI-SCHOCH [2003]).

Библиография

- БОЯДЖИЕВ, Т., КУЦАРОВ, ИВ., ПЕНЧЕВ, Й. (1998): *Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис*. София.
- ГАРАВАЛОВА, И. (2002): “Схващанията на Вурцел за системозависимата натуралност с оглед на българския език”, *Езикът: история и съвременност*. Шумен, 2002, 77-85.

- ГЕОРГОВ, И. [1905]: “Първите начала на езиковия израз на самосъзнанието у децата”, *Периодическо списание*, 1905, кн. LXVI, св. 1-2.
- ГЕОРГОВ, И. [1906]: “Принос към граматичния развой на детския говор”, *Годишник на Софийския университет*, 1905-1906, кн. 2. София.
- КОСПАРТОВА, М. (1969): “Особености на детския говор”, *Български език*. 1969, № 5. София, 532-549.
- КЪОСТЕРС, З. (1997): “Темпоралната система на българския индикатив в светлината на естествената морфология”, *Съпоставително езикознание*. 1997, кн. 2, 51-69.
- ПОПОВА, В., ПОПОВ, Д. (2004): “Програмата CLAN и приложението ѝ в изследването на детската реч”, *Юбилеен сборник за Джон Атанасов*. Шумен (под печат).
- СТОЯНОВА, Ю., ФЕТВАДЖИЕВА, С. (1986): “Някои проблеми на прагматиката в развитието на детската реч”, *Съпоставително езикознание*. 1986, кн. 1, 31-37.
- BITTNER, D., DRESSLER, W.U. (2000): “Introduction”, *ZAS Papers in Linguistics*. Volume 18, November 2000: *First Verbs: On the way to Mini-paradigms*. Edited by D. Bittner, W.U. Dressler & M. Kilani-Schock. Berlin/Wien/Lausanne 2000, 1-6.
- BITTNER, D., DRESSLER, W.U., KILANI-SCHOCH M. (2003): “Introduction”, *Development of verb inflection in first language acquisition. From first form to miniparadigms*. Edited by D. Bittner, W.U. Dressler, M. Kilani-Schock. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- BITTNER, D. (2003): The emergence of verb inflection in two German-speaking children. - *Development of verb inflection in first language acquisition. From first form to miniparadigms*. Edited by D. Bittner, W.U. Dressler, M. Kilani-Schock. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- CHARNEY, R. (1980): “The development of personal pronouns”, *Journal of Child Language*, vol. 7, 1980, № 5.
- CHRISTOFIDOU, A., STEPHANY, U. (2003): “Early Phases in the Development of Greek Verb inflection”, *Development of verb inflection in first language acquisition. A Cross-Linguistic Perspective*. Edited by D. Bittner, W.U. Dressler & M. Kilani-Schock. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 89-129.
- DRESSLER, W.U., MAYERHALER, W., PANAGL, O., WURZEL, W. (1987): *Leitmotifs in Natural Morphology*. Amsterdam/Philadelphia.
- DRESSLER, W.U. (1987): “Semiotische Grundlagen einer Theorie der Natürlichen Phonologie und Morphologie”, *Semiotica Austriaca. Angewandte Semiotik*, 9, 10. Hrsg. von Jeff Bernard. Wien, 165-172.
- DRESSLER, W.U., MAKOVEC-ČERNE, J. (1987): *Frühstadien der Verbalflexion bei einem slowenischen Kleinkind*. Wien.
- DRESSLER, W.U. (1994): “Functional analysis in the study of second language acquisition”, *Functions of Language*. 1994, № 1-2.
- DRESSLER, W.U. (1995): Wealth and poverty of functional analysis, with special reference to functional deficiencies. - *Form and function in language. Proceedings of the First Kasmus Rask Colloquium*. Odensee.
- GAGARINA, N. (2003): “The early verb development and demarcation of stages in three Russian-speaking children”, *Development of verb inflection in first language acquisition. From first form to miniparadigms*. Edited by D. Bittner, W.U. Dressler & M. Kilani-Schock. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 99-129.
- JAKOBSON, R. (1957): *Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb*. Harvard: Harvard University Press.
- JAKOBSON, R. (1969): *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.

- KARMILOFF-SMITH, A. (1992): *Beyond modularity. A developmental perspective on cognitive science*. Cambridge, Mass.
- LEISS, E. (1994): "Markiertheitszunahme als natürliches Prinzip gramatischer Organisation (am Beispiel der Verbalkategorien Aspekt, Tempus und Modus)", Köpcke, Klaus-Michael (Hg.). *Funktionale Untersuchungen zur deutschen Nominal- und Verbalmorphologie*. Tübingen: Niemeyer 1994, S. 149-160 / <http://www.uni-bamberg.de/~ba4ds1/markiert.htm>.
- MANOVA, S., DRESSLER, W.U. (2001): Gender and declensional class in Bulgarian. - *Wiener linguistische Gasette* 67-69. Wien, 2001, 45-83.
- MAYERHALER, W. (1981): *Morphologische Natürlichkeit*. Wiesbaden.
- OLGUIN, R., TOMASELLO, M. (1997): "Twenty-five-month-old children do not have a grammatical category of verb", *Cognitive Development* 8, 245-272.
- POPOVA, V. (2003): "Morphologieerwerb bei bulgarischen Kindern", *Wort und Grammatik*. Hildesheim (GERMANISTISCHE LINGUISTIK, Heft 171-172/03), 315-319.
- SEIFERT, K. (1987): "Ikonizität von Pluralformen", *Semiotica Austriaca. Angewandte Semiotik*, 9, 10. Hrsg. von Jeff Bernard. Wien, 173-188.
- SLOBIN, D. (1973): "Cognitive Prerequisites for the Development of Grammar", C.A. Ferguson, D. Slobin (eds.). *Studies of Child Language Development*. New York.
- SLOBIN, D. (1985): "Crosslinguistic evidence of the language-making capacity", D. Slobin (ed.). *Crosslinguistic Study of Language Acquisition. Vol. I. Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1985*.
- VASIĆ, V. (1983): *Govor sa sestrom i bratom*. Novi Sad.
- WURZEL, W.U. (1991): "Faktoren des Sprachwandels", *Papiere zur Linguistik*. 1991, 44/45, 159-173.
- (2000): *ZAS Papers in Linguistics. First Verbs: On the way to Mini-paradigms*. Volume 18, November 2000. Edited by D. Bittner, W.U. Dressler, M. Kilani-Schock. Berlin/Wien/Lausanne.